

Šlosar, Dušan

[Staročeský slovník. (Díl 1), Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1969, vol. 18, iss. A17, pp. 202-203

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101031>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

sein Vorgehen begründet, bleiben andere Einreihungsmöglichkeiten offen, was übrigens auch seine eigene Interpretation zur Genüge beweist.

Dem Ziel sprachgeographischer Interpretation ist die Darlegung des gesamten Materials untergeordnet und sie kann — schon von der Textauswahl her — nicht vollständig sein. B. beschreibt nicht nur die Ausbreitung der einzelnen Gegebenheiten, sondern weist — wenn auch nur skizzenhaft und in Andeutungen — auf die weitere Entwicklung bis zum Neuhochdeutschen hin.

Nach der eigentlichen Beschreibung und Auswertung des Materials im Hauptkapitel wird versucht, auf einige sprachtheoretische Probleme einzugehen (S. 329—363), die für die komplexeren Aspekte der Herausbildung der neuhochdeutschen Schriftsprache von grundlegender Bedeutung sind. Dabei fällt auf, daß die von B. angewandten Termini inhaltlich nicht eindeutig definiert sind: Es wäre wünschenswert, auch die unvermeidlich „allgemeinverständlichen“ Termini näher zu klären. Solche Termini, wie z. B. „mittelhochdeutsche Norm“ oder „Schriftsprache“ erfordern in bezug auf den angesprochenen Zeitraum (14. u. 15. Jh.) eine nähere Erläuterung (S. 103). Einen angemessenen Raum nimmt in diesem Teil auch ein Blick auf die Rolle M. Luthers in der Entwicklung der neuhochdeutschen Schriftsprache ein. W. Besch wendet sich u. a. gegen die These von Th. Frings und gegen dessen Formulierung: „Ein übersehbarer Weg führt von der Sprache der Siedler zur Sprache der Schreiber, zu Luther und zur neuhochdeutschen Schriftsprache“ (349). Dagegen vertritt W. Besch die Meinung, daß Luther bei seiner Auswahl immer den Blick auf den Südosten, auf das Donauländische, auf das „gemeine Deutsch“ richtete und kommt im weiteren zu folgender Schlußfolgerung: „Unsere neuhochdeutsche Schriftsprache ist demnach nicht das Werk einer von Anfang an dafür prädestinierten Landschaft, sondern in der Grundlegung eine ostmitteldeutsch-ostoberdeutsche Allianz...“ (349). Diese und andere Ausführungen des Verfassers bezeugen einen kritischen und möglichst synthetischen Blick auf die Entwicklung der neuhochdeutschen Schriftsprache. Und das möge hier eigens betont werden: Die vorliegende Arbeit ist ein weiterer Schritt auf dem Wege, diese Entwicklung und ihre Aspekte aufzuzeigen. Andererseits soll darauf aufmerksam gemacht werden, daß die hier gezogenen Schlußfolgerungen erst in Verbindung mit weiteren Teilstudien auf breiterer Materialbasis uneingeschränkt Allgemeingültigkeit werden beanspruchen können.

Zusammenfassend ist zu bemerken, daß es Besch gelungen ist, die Vielschichtigkeit der Problematik des von ihm in Angriff genommenen Themas einleuchtend darzustellen, bzw. dessen Teilaspekte zumindest anzudeuten. Auch wenn man ihm vielleicht in allem nicht folgen kann, so gibt das Buch vor allem in seinem methodischen Ansatz gewiß wertvolle Anregungen.

Die praktische Handhabung des Buches erleichtert ein Anhang mit dem „buchstabengetreuen Abdruck“ des 4. und 11. Kapitels aus dem Werk „Die vierundzwanzig Alten von Otto von Passau“, sowie Literatur- und Kartenverzeichnisse nebst Wort- und Sachregistern.

Zdeněk Masařík

Staročeský slovník, Academia, Praha 1968 (Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek; 1. sešit: na — nádobie).

Česká lingvistika překročila k vydávání slovníku staré češtiny sahající do r. 1500, díla, jehož nedostatek tíživě pociťují nejen odborní badatelé lingvističtí, ale i širší kulturní veřejnost: zájemci o starší českou literaturu, archivní pracovníci, historikové, literární tvůrci a snad i další zájemci. Gebauerovo torzo Slovníku staročeského, dovedené počátkem tohoto století k písmenu *N*, bylo ve své době dílem dobré úrovně, představuje však jen asi čtvrtinový výsek staročeské slovní zásoby. Nadto dvě třetiny století, jež uplynuly od jeho vydání, antikvovaly dílo i teoreticky. Nicméně existence tohoto slovníku přiměla tvůrce — staročeské oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV v čele s redakční radou (akademik Bohuslav Havránek, † akademik František Ryšánek, prof. Jiří Daňhelka, Jiří Cejnar, Emanuel Michálek, Milada Nedvěďová, Igor Němec, Zdeněk Tyl) — aby započali vydávání svého díla od písmene *N* a počátek slovníku (*A—M*) aby vydali až v závěru.

Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek a první sešit, jež zatím vyšly, naznačují vysokou úroveň vznikajícího díla. Promyšlená lexikologická koncepce je vyloučena ve stati Principy Staročeského slovníku. Ta je sama o sobě vynikajícím speciálním lexikologickým pojednáním podaným zhuštěnou formou. Strukturální pojetí slovní zásoby dovoluje funkčně omezit dokladový materiál na případy skutečně relevantní pro vymezení lexikálního významu nebo významů heslových slov. Významotvorní činitelé jsou: vztah k označované skutečnosti, forma lexému,

vztah k jiným jednotkám jazykového systému (k slovům motivujícím, synonymům, antonymům, kategoriím gramatickým a slovtvorným), valence lexému a jejich stylistické zařazení. Hesla jsou pak na velký slovník velmi přehledná: dokladový materiál nemá těžkopádnost pozitivisticky pojatých prací toho druhu, ale nebezpečí vypuštění důležitého dokladu je přitom značně omezeno. Ukázkou pečlivosti, s jakou bylo dílo koncipováno, je i řešení sporných případů lexikálně významové jednoty výrazů, předvedené v tabulkách na str. 30–35 úvodního svazku. Úvodní svazek obsahuje kromě této stručně vyložené teorie, informací o výstavbě hesla a poznámek o grafické stránce hesel a dokladů také zevrubně pojatý soupis přes 600 pramenů a jejich zkratk. Již tento soupis sám o sobě je neocenitelným svodem informací o staročeských rukopisech a tiscích, o jejich stáří, dataci, místě uložení, edicích a literatuře o nich. Ač byl přirozeně uzavřen k určitému datu (od té doby byly nalezeny např. další zlomky hlaholského Comestora), zůstane zřejmě na dlouhou dobu vyhledávaným zdrojem informací o staročeských textech do konce 15. století.

Text vlastního slovníku je uspořádán přehledně (pomocí šesti typů písma). Na rozdíl např. od staropolského slovníku bylo možno u flektovaných slovních druhů vypustit přehled slovních tvarů, protože ty jsou v dostačující míře zveřejněny v Gebauerově Historické mluvnici jazyka českého III/1 a III/2, která vyšla nedávno v novém vydání a je zájemcům dobře přístupná. V racionálně omezených kontextových dokladech uvedených v normalizované transkripci je většinou doplněna interpunkce podle novodobého úzu. To jistě není na závadu, protože v období, jež slovník obsahuje, se interpunkční úzus teprve vzíval a soustavu v něm lze postihnout jen v menšině případů. Také rekonstrukce „standardní“ kvantity samohlásek není pro toto období příliš riskantní: pro určení kvantity vokálů máme oporu v dobových i pozdějších hláskových změnách; problematičtější je jen jednoznačné určení kvantity samohlásky *a* (totiž její „zadní varianty“, jež během celé historické doby neprodělala žádnou hláskoslovnou změnu závislou na kvantitě). V transkribovaných dokladech je heslové slovo uvedeno většinou v transliterované podobě. Tato užitečná zásada je však opuštěna v případech, kdy se doklady citují z kritických edic. Aniž k nim chceme projevovat nedůvěru, soudíme, že tyto edice jsou vždy odrazem jen určitého stupně poznání skutečného stavu. Transliterovaný doklad však má tu výhodu, že neuzavírá možnost další revize tohoto poznání, že je nečiní definitivním. Tuto teoretickou možnost neměl slovník podle našeho mínění odstraňovat ani v těchto případech.

Pro ohromný objem výchozího materiálu není Staročeský slovník založen na totální excerpci; je založen na excerpci úplné (po jednom dokladu na slovo v každém významu), výběrové a speciální (z děl odborného charakteru). Tento jedině možný způsob však nedal možnost zpracovat údaje o frekvenci slov (jež tak imponují v Slovníku jazyka staroslověnského a v pojetí ještě přesnějším v díle *Słownik polszczyzny XVI wieku*). Doufejme však, že se někdy najde čas i na práci takového druhu. Její výsledky by měly význam pro chápání morfologického vývoje slov a patrně i pro částečné objasnění produktivity některých slovtvorných typů. Doufáme, že i vypracovaný retrogradní rejstřík staročeského archívu nezůstane navždy interní záležitostí autorského kolektivu a bude — snad v závěru díla — otiskán také.

Sazba a korektury jsou provedeny velmi pečlivě (slovo *radakce* vytištěné na obálce 1. sešitu je jen nápadně umístěnou výjimkou, která potvrzuje pravidlo). Bylo by si jen třeba přát, aby ekonomické překážky, nedůstojné kulturního národa, jež zatím znemožňují plynulé vydávání tohoto reprezentativního díla (proto zatím vyšel pouze jediný sešit), byly brzy odstraněny a aby Staročeský slovník co nejdříve mohl začít sloužit početné obci našich i zahraničních zájemců.

Dušan Šlosar

